

Tom Nairn – och början på en ny skotsk upplysning?

SVEN HORT

Den ”gamla” skotska upplysningen har cirka 250 år på nacken – riktad mot klerikalt tankeprivilegium och absolutistiskt (statligt) företags- och våldsmonopol – och med namn som Adam Smith, David Hume, Adam Ferguson och John Millar of Glasgow som ledande företrädare. Som dessa könade namn antyder återstår säkert fortfarande en hel del för myt- och historieskrivningen att genusfrilägga framöver om gångna tiders pionjärer och systerskap. Och som alla andra tendenser från denna epok kulminerade denna upplysningsform med franska revolutionen, delvis också med de tretton amerikanska koloniernas frigörelse, med parisiska talkörer om frihet, jämlikhet och broderskap. Långt där- efter har förstås kampen om upplysningstänkandets gränser fortgått, inte bara på båda sidor om Nordatlanten och bortåt Ural utan lite runt om i världen, under senare decennier i Indien såväl som i Kina. Trots all digitalisering och skenbar globalisering är planeten i grunden också ”glokal”, och i Storbritannien kröntes denna vår 2023 en ny kung Karl (III) medan premiärministrarna, trots påtagligt god omsättning, fortsatt hämtas från ett synnerligen homogent socialt skikt, oftast om bara nästan alltid, utrustat vid Eton och Oxford.

Under det sena 1900-talet har en ny skotsk upplysning framträtt och som dess hittills främsta namn bör och ska Thomas Nairn pekas ut. Känd som Tom Nairn, en folkskollärarson från det skotska låglandet (Freuchie, 25 miles norr om huvudstaden), född 1932 vid tidpunkten

för en (alltjämt) globalt dominerande anglo-amerikansk kulturvärld, på öriket med dominier och kolonier långt fler än de 50 Förenta staterna. Av den professionella vetenskapsordningens gårdvarar har han hitintills vanligtvis sorterats bort som ”essäist” – det är bara att läsa något opålitliga Wikipedia – vilket ska jämföras med samma sfärs förhållnings-sätt till namnkunniga forskare som Ernest Gellner och Benedict Anderson (ingendera förvisso skotte men Anderson irisk-engelsk med skotskt påbrå). Nairn dog i januari detta år, 90 år gammal, i Livingston utanför Edinburgh. Någon notis i svenskspråkiga media har jag inte lyckats uppbringa, kanske kan den duktige nätfiskaren hitta något flyktigt? Men det finns en internationell underström som i form av ”byar” eller ”föreställda gemenskaper” håller lågor av detta slag levande även när de inte når så särskilt långt ut eller efter att det enskilda livet slocknat. Nairn var både internationell inspiratör och vetenskaplig kritiker inom den så kallade nationalismforskningen, hans *civic nationalism* kan knappast underskattas, det betonade om inte någon annan just Benedict Anderson, författaren till *Den föreställda gemenskapen* (borta sedan 2015). En annan av denna forskningsfronts stora men sedan 1995 döda, Ernest Gellner, värvade Nairn till Central European University i Prag och Budapest när detta lärosäte var nytt och fräscht 1989 efter suveränitetens återerövringar i Öst- och Centraleuropa.

Åt denna tidskrifts föregångare – *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* (nr 41–42 1989) – översatte Gunnar Sandin några avsnitt ur Nairns år 1988 utgivna bok *The Enchanted Glass. Britain and its Monarchy* och till dessa texter fogades en kort redaktionell ingress med en presentation av deras då 57-årige författare. På svenska fanns sedan tidigare också en översättning i *Ord & Bild* (nr 1 1985) av vad som skulle bli ett kapitel i samma bok tre år senare och på svenska betitlad ”Kunglig efterblivenhet” (i Staffan Holmgrens översättning) samt två tidiga texter av Nairn om Labourpartiet i den av Gunnar Olofsson 1969 utgivna *Engelsk vänsterdebatt*, ”Labourpartiets natur” och ”Labours imperialism”. Den första av de två senare trycktes i ungsyndikalistiska *Zenit* redan 1965.

Varken den jordägande monarkin eller industriarbetarnas fackföreningar och klassparti kommer emellertid för eftervärlden förmodligen att bli Nairns signum, hans bidrag till en ny ”skotsk upplysning”. Nairn

bröt med ”den gamla vanliga samtidsens” (*Ord & Bilds* uttryck) tanke-mönster och tog sig an människors och, för att vara lite onairnskt högtidlig, mänsklighetens samhällsbyggen på ett sätt som manar till efter-följd. Inte minst i det Skottland han hade lämnat vid 1950-talets mitt, först för Oxford, en ettårig visit, och senare för Italien, en längre vistelse. 1957 fick han nämligen ett stipendium till (vad som senare blev Elena Ferrantes) Scuola Normale Superiore i Pisa för att studera synen på konst hos det tidiga 1900-talets främste italienske estetiker och filosof, den napolitanske rentieren Benedetto Croce, kulturminister både före och efter Mussolinis diktatur på 1920- respektive 40-talet (död 1952). Vistelsen i Toscana slutade dock på annat sätt med att Nairn fördjupade sig i Antonio Gramscis fängelseanteckningar, och Nairn skulle i hela sitt skrivande liv präglas av detta möte med en tankevärld så långt från det traditionella brittiska gentlemannaidealet som tänkas kan. Detta kom till uttryck i en tidig artikel i den italienska tidskriften *Il Contemporaneo* (”Samtiden”) 1963 om det aristokratisk-borgerliga Storbritannien och dess jordägarstat och -styre. Nu finns denna text för första gången i engelsk översättning i vad som sex decennier tidigare blivit Nairns första engelskspråkiga utlopp, *New Left Review* (i nr 140–141 2023). Det var i detta 1964 omstöpta blad Nairn tillsammans med Perry Anderson och Robin Blackburn påtagligt bidrog till att sätta denna tidskrift på en idag världsomspännande intellektuell karta. De så kallade Nairn-Anderson-teserna gav upphov till samhällsvetenskaplig kontrovers och polemik i en begynnande, gränsöverskridande och sekulär *republic of letters*, en gång (själv)utnämnd till 1960-talets nya vänster.

Det skedde inte minst genom att Nairn tog sig an de patriotiska drömmar och den romantiska nostalgi samt de folkliga ”motrörelser” som fanns i hans eget förenade kungarike, särskilt i det av City underordnade Skottland. Här framträdde ett annorlunda sätt att se på mänskliga överlevnadsenheter bortom den ”lilla världens” familj, släkt och andra liknande intimiteter och den ”stora världens” stater, nationer, unioner och imperier. I ett sedan länge bortglömt litterärt magasin från Swinging Londons Notting Hill, författaren Emma Tennants *Bananas*, formulerade Nairn även teser om Irland, inklusive Nordirland, och Wales, samt det ”a-nationella England”, vilka samlades i en numera ikonisk bok,

The Break-Up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism. Den utkom första gången 1977 på det bokförlag Nairn aktivt hade bidragit till att grunda – New Left Books, idag Verso – vid tiden för den första folkomröstningen om skotskt självstyre. Vid förlagsstarten några år tidigare, 1970, då Nairn ännu bodde i London, märktes han inte minst som översättare av Lucio Collettis inledning till den unge Marx skrifter (i ett stort samarbetsprojekt om åtta volymer med det väletablerade bokförlaget Penguin, ”Pelican Marx Library”) och, än viktigare, till det nya förlagets utgåva av Giuseppe Fioris Gramsci-biografi *Life of a Revolutionary*. Den senare översättningen fick en närmast översvallande recension några få år senare i *New York Review of Books* av Eric Hobsbawm. Då hade Nairn lämnat London, men fortsatte i *New Left Review* ytterligare ett decennium och vände sig där mot stora delar av den brittiska vänstern och dess Europasyn i *The Left against Europe?* Ett specialnummer av tidskriften (nr 75 1972) med Nairn som enda författare vilket snabbt omvandlades till en spridd pocket på Penguin året därpå. Numrets inledning finns översatt i den svenska tidskriften *Zenit* (nr 32 1973).

Tendenserna till sammanbrott – ”kriser” – i det gamla imperiets centrum hade funnits där länge med ett Irland i bakvattnet som tidigt ”fall” (1921). Efter andra världskriget härskade kungens och Churchills män inte längre över alla de sju haven, även om de framhärjade i att uppträda som sådana herremän. I det arkaiska rikets centrum briserade så en företrädesvis ungdomlig känslomässig kulturell revolt – minns inte bara de stora Vietnamdemonstrationerna utan även modeskaparna, Beatles och Rolling Stones, Soho som oas för de rebeller Nairn 1977 dedicerade sin bok till. Men det är en ”andra dedikation”, den allra förste som får sitt namn nämnt på *The Break-Up of Britains* i övrigt tomta dedikationsblad är Orlando Letelier, den landsflyktige chilaren som Pinochets regim mördade i Nixons Washington D.C. Letelier var en av den folkvalda Allenderegerns främsta, försvarsminister därtill under en tid. (Nairn var under 1970-talets första hälft ett par år knuten till forskningsinstitutet Transnational Institute i Haag under Leteliers ledning.)

Under 1900-talets mitt skulle de våldsamma konflikterna blossa upp på gränsen mellan den iriska republiken och vad som blev kvar på ön under brittisk flagg, och drivas till sin blodiga spets i städer som Belfast

och Derry/Londonderry. När jag första gången satte tänderna i en originalartikel av Nairn, 1970, handlade den om en mörkblå Tory-nationalist, Enoch Powell, och hans grepp om särskilt de protestantiska sinnena inte minst på Nordirland. Lättläst var den inte, men ack så spännande – och främmande, utmanande som någon skulle säga idag. Så annorlunda den ”abstraherade empirism” som fanns på universitetets kurslistor. Men det var till Skottland Nairn förlade den djupaste konfliktytan och två folkomröstningar har följt på den första, den senaste 2014. Inom det förenade kungadömet fanns här de främsta möjligheterna till ”förnyelse” av folklig stämma och styre. Men Skottlands sak har varit svår, trots ett starkt stöd för EU vid brexit-omröstningen, få röstade nationalistiskt i 2016 års folkomröstning. Pundet har emellertid Whitehall/Westminister kontrollerat, euron Frankfurt.

Från 1990-talet fick Nairn två nya tribuner, dels på nätet med *Open-democracy.net* (tillskyndat av hans engelske vän Anthony Barnett), dels i den av Mary-Kay Wilmers drivna och finansierade *London Review of Books*. Efter en femtonårig paus återkom han också som granskare och kritiker i *New Left Review* av Tony Blairs New Labour-variant av thatcherismen. Nairn var – sin till synes konfrontatoriska retorik och stilistik till trots (han hade ingenting till övers för konventionellt tänkande och alla symboler och tankefigurer var möjliga att vända upp och ner på, kors och tvärs därtill) – till innehåll närmast en frimodig vän av samhällelig sammanhållning. Det var således en ovanligt generös, vidsynt och fridsam man jag fick möjlighet att intervjua i Edinburgh 1996 och senare korrespondera med i några vändor. Om inte pacifist så såg han med stor ”analytisk sorg” på 1914 års Andra internationalen, vars lokala partier – inte minst den mönsterbildande tyska socialdemokratin – röstade för statskrediter och upprustning när väl krigsutbrottet infann sig, och den masslakt som följde därpå. Han såg andra och mer saktmodiga samarbetsformer framför sig, nämnde i en bisats med fotnot i en av sina artiklar 1905 års norsk-svenska unionsupplösning som en modell för krisande mänskliga överlevnadsenheters umgängesformer. Han kunde nog sin Stein Rokkan, periferins norske samfundsforskare? Vad Nairn mot slutet av sitt liv fick se i Skottland var Citys, EU:s, storbankernas och det gamla brittiska etablissemangets mediala övervåld på en aktivistisk-folklig rörelse som ”bara” nådde 45 procent.

Nairn skulle förföljas av sitt uttalade om än påtagligt intellektuella stöd till de skotska ”nationalisterna”. Han var dock aldrig någon parti-gångare i sold hos vad som under senare årtionden blivit det proto-nationella partiet, Scottish National Party. Däremot hade han då och då tillträde i Glasgows och Edinburghs lokala tidningars spalter, främst *The Scotsman*. Men framför allt fick han livet igenom leva med sitt brittiska etikettsbrott 1968, då han, som tillfälligt anställd sociologilärare vid konsthögskolan Hornsey College, först anslutit sig till de ockuperande studenterna och omedelbart efteråt avskedades sedan myndigheterna återtagit kontroll över skolan. Han skulle aldrig erhålla någon fast akademisk anställning därefter. Ändå avtackades en ung studentkårsordförande i Edinburgh, Gordon Brown, i första utgåvan av *The Break-Up of Britain* (en tredje utökad upplaga kom 2009 och en fjärde lär vara på väg) och den en gång så framgångsrike finansministern – men misslyckade premiärministern – hade några vackra ord att säga om sin ungdoms idol vid Nairns frånfälle i januari i år. Dessa säkert väl valda ord något mer än en ren artighet då Brown och hans tankevärld 2006 hade blivit närgånget skildrad i en bitisk broschyr från Wales.

Men den större frågan är nog om det inom rimlig tid blir någon ”chair” på något brittiskt universitet, vilket hans Londonförläggare föreslog vid frånfället i vintras. I *London Review of Books* skrev hans jämnåriga kollega och vän från 70-talets Edinburgh, Neal Ascherson – själv en viktig intellektuell ingrediens i den nya upplysningen – en vacker nekrolog vari han kraftfullt hävdade att Nairn livet igenom förblev svartlistad i det egna landet. Han ska till och med periodvis ha levt i fattigdom och nöd, skriver Ascherson som tillsammans med ytterligare två personer delade en lägenhet i staden med honom. Nairn försörjde sig på mer eller mindre journalistiska ströjobb i ”Ukania”, som Nairn i Robert Musils efterföljd (”Kakania”) snart valde att kalla det förenade kungadömet. Där var han en *subject of the Queen*, en undersåte livet igenom (trots tio år i Australien mellan de 70 och 80). Det var under dessa ”fattiga år” som *The Enchanted Glass* växte fram kapitel för kapitel.

I ett land som kallar sig en liberal demokrati – utan skriven konstitution och med valkretsar som tämligen lätt förvandlats och åter kan förvandlas till *rotten boroughs* – är svartlistning en otänkbar tanke för

de mästertänkare och hovpoeter det en gång så blomstrande riket sedan länge är fullt utav. Kan inte vara möjligt, måste vara självvalt? Tillsammans med en italiensk vän – Angelo Quattrocchi – författade Nairn också en av de mest läsvärda böckerna om det antiauktoritära, framtidsriktade, rebelliska och ”ungdomliga” Paris i maj -68. Inte konstigt att den enda vetenskapsakademi som valde in honom (sent i livet) är belägen i en före detta fängelsekoloni nästan bortom de sju haven (Academy of the Social Sciences in Australia). Under sitt sista decennium blev han faktiskt ”hedersforskare” vid universitetet i Durham på gränsen till Skottland, efter Oxbridge Ukanias tredje äldsta, ett erkännande om än långt från börsens centrum. På sin ålders höst bara förstärktes han i sin förhoppning om Skottlands självständighet.

Avslutningsvis: Var han marxist? frågar förmodligen någon. Hans påpekande att marxismens största misstag var att den inte hade något svar på frågan om nationer och nationalism, har ju (för)följt honom genom åren. Han utpekades ibland som ”althusserian” och han kunde sin unge Marx liksom den Gramsci han mötte i Italien under sent 1950-tal. Därifrån stammar hans konstaterande, att hade han varit kvar i England hade han förmodligen som ung antingen blivit stalinist eller trotskist. I Pisa hamnade han i en annan intellektuell miljö, starkt påverkad, förutom av Gramsci, av allt från Machiavelli, Marx och Croce till anarkosyndikalistiska och andra frihetliga strömningar och idétraditioner. Kanske var han en gång en ”provisorisk västmarxist” som med åren överskred sin tidiga ”istism”? Biträdd inte endast av Antonio Gramsci utan av ett långt livs läsefrukter bidrog Tom Nairn till upptäckten av den samhällstänkandets kontinent – den ”sociala fysik” eller ”sociologi” – som börjat skönjas i efterdyningarna av Delacroix julirevolution. Han siktade högst, också när han skrev om det vardagliga, det låga, nådde långt om långtifrån ”fram”. Han tänkte frihet utan att ge avkall på jämlikhet.

Litteratur

- Anderson, Benedict (1992). *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg, Daidalos (efter 2:a engelska utgåvan).
- (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso (3:e utvidgade utgåvan).
- (2016). *A Life Beyond Boundaries. A memoir*. London, Verso.
- Anderson, Perry (1984). *Om den västerländska marxismen*. Lund, Arkiv förlag.
- (1992). ”Max Weber and Ernest Gellner: Science, Politics and Enchantment”, i *A Zone of Engagement*. London, Verso.
- (2007). ”Jottings on the Conjuncture”, *New Left Review*, nr 48.
- (2023). ”Two Great Losses”, *New Left Review*, nr 139.
- Ascherson, Neal (2023). ”On Tom Nairn”. *London Review of Books*, 16 februari 2023.
- Fiori, Giuseppe (1970). *Antonio Gramsci. Life of a Revolutionary*. London, New Left Books.
- Gellner, Ernest (1999). *Nationalism*. Nora, Nya Doxa.
- The Hornsey Affair* (1969). London, Penguin (skriven av studenter och lärare vid Hornsey College of Art).
- Mills, C. Wright (1997). *Den sociologiska visionen*. Lund, Arkiv förlag.
- Nairn, Tom (1963). ”La nemesi borghese”, *Il Contemporaneo*, vol. 6, nr 63–64.
- (1969). ”Labourpartiets natur” och ”Labours imperialism”, i Gunnar Olofsson (red.), *Engelsk vänsterdebatt*. Stockholm, Prisma/Verdandi.
- (1973). *The Left against Europe? Harmondsworth*, Penguin (först som temanummer 1972 i *New Left Review*, nr 75).
- (1977). *The Break-Up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism*. London, New Left Books (senare utgåvor, Verso 1981 och 2009).
- (1985). ”Kunglig efterblivenhet”, *Ord & Bild*, nr 1.
- (1988). *The Enchanted Glass. Britain and its Monarchy*. London, Radius.
- (1989). ”Storbritannien och dess monarker”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 41–42.
- (2006). *Gordon Brown. Bard of Britishness*. Cardiff, Institute of Welsh Affairs.
- (2014). *Old Nations, Auld Enemies, New Times. Selected Essays*. Edinburgh, Luath Press (med förord av Anthony Barnett).
- (2023). ”The Bourgeois Nemesis”, *New Left Review*, nr 140–141.
- Nairn, Tom & Jim Singh-Sandhu (1969). ”Chaos in the Art Colleges”, i Robin Blackburn & Alexander Cockburn (red.), *Student Power. Problems, Diagnosis, Action*. London, Penguin.
- Quattrocchi, Angelo & Tom Nairn (1998) *The Beginning of the End. France, May 1968*. London, Verso (ursprungligen London, Panther Books 1968).
- Thompson, Willie (1992). ”Tom Nairn and the Crisis of the British State”, *Contemporary Record*, vol. 6, nr 2, <https://doi.org/10.1080/13619469208581213>.

Utöver detta även diverse dokument och handlingar översända av Nairn 1996/1997 till författaren av dessa rader.

Moderna klassiker

E. J. Hobsbawm

Massproducerade traditioner

Arkiv förlag

Eric J. Hobsbawm (1917–2012) var en av sin generations ledande historiker. Han har skrivit om arbetarrörelsen i England, om rebeller och banditer i Europa, om jazzen, om historieforskning med mera. Flera av hans böcker finns översatta till svenska, främst då hans historiska översikt i fyra band om tiden från den industriella revolutionen till Sovjetunionens sammanbrott. *Massproducerade traditioner* är den kanske mest berömda av Hobsbawms skrifter i det mindre formatet. Här visar han sin skicklighet, överblick och elegans i analysen av hur traditioner skapas och sprids.

Övers. Gunnar Sandin, 63 sidor

»Läs mer om boken på www.arkiv.nu«

3 böcker av Perry Anderson

Övergångar från antiken till feodalismen

(Arkiv förlag 2004, 312 sidor)

Övergångar från antiken till feodalismen har sedan sin publicering 1974 etablerats som det internationella standardarbetet om det förkapitalistiska Europas historia. Bokens centrala tema är Europas utveckling från antiken till medeltiden och de olika vägarna som Öst- och Väst-europa kom att ta.

Den absoluta statens utveckling

(Arkiv/Zenit 1994, 609 sidor)

I *Den absoluta statens utveckling* fortsätter Perry Anderson sin storslagna framställning av de europeiska statsbildningarnas utveckling. I fokus står absolutismen och hur detta statssystem växte fram och kom att utvecklas i öst och väst.

Om den västerländska marxismen

(Arkiv förlag 1984, 290 sidor)

Om den västerländska marxismen är en storslagen exposé över den ”västerländska” marxismens utveckling från 1918. Boken tar upp alla de viktiga traditionerna, från Lukács, Gramsci och Frankfurtskolan fram till Sartre och Althusser. Ett centralt tema i boken är också en diskussion om ”marxismens kris” samt en uppgörelse med strukturalistiskt och poststrukturalistiskt tänkande.